

Νεκταρία Λαϊνάκη

Η Επανάσταση του Βάρδα Καλλέργη στη δυτική Κρήτη. Μια πρώτη προσέγγιση στην εξέλιξη του φέουδου του στην Κίσαμο τον 14ο αιώνα

ABSTRACT

Research for my PhD dissertation at the National Technical University of Athens on the architecture of the Venetian palaces in the province of Kissamos has brought to light a considerable amount of source material.

However, the discovery of a peculiar Venetian building piqued my interest because it was formally and structurally far more diverse than the other Venetian mansions in the area. Examining the historical evidence and documented architectural approaches was a sine qua non when researching the specific site.

At the beginning of the 13th century, Candia was the Venetian capital in the western part of Crete. The first cycle of revolutionary movements ended in 1299 with a treaty signed by Alexis Kallergis, clearly demonstrating Venetian efforts to cooperate with the local Byzantine rulers so as to pacify the local population.

The peaceful atmosphere thus established was disrupted some decades later. In 1333, another revolution broke out in central-western Crete, organized by Vardas, one of the Kallergis leaders, who owned a fief at Topolia in the Kissamos area. The Venetians put a bounty on the leaders of the revolutionary movement and confiscated their property. A grant document from 1334 gives the names of two members of Cretan noble families, Vassilis Varouhas and Ioannis and Papagiannopoulos Bono, to whom the fief of Vardas Kallergis in the village of Topolia was granted.

The archetypal design of the residence probably references the sumptuous residences of an important Byzantine ancestor also named Kallergis, who had settled in Crete about 200 years previously, having come to recapture Crete with Nikephoros Phokas.

Typical features include a large assembly hall, a triclinium roofed with a high-arched dome and the remaining main family spaces with vaulted ceilings. The construction details in the masonry show Venetian influences.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: βενετική έπαυλη, Κίσαμος, φέουδο, Καλλέργης, επανάσταση, αλλαγή ιδιοκτησίας, περιήγηση Buoldelmonti

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο πλαίσιο της έρευνας της Διδακτορικής Διατριβής που εκπονώ στη σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Ε.Μ.Π. σχετικά με την αρχιτεκτονική των Βενετικών Επαύλεων, στην περιοχή της πρώην επαρχίας Κισσάμου, έχει προκύψει αρκετό πρωτογενές και ενδιαφέρον υλικό. Διεξάγοντας την έρευνα πεδίου, προέκυψε ένας σημαντικός αριθμός επαύλεων-κτισμάτων σε αρκετές περιοχές της.

Ωστόσο, εντοπισμός ιδιόμορφου βενετικού κτίσματος μου κέντρισε το ενδιαφέρον, διότι η διαφορετικότητά του ήταν εμφανέστατη ως προς τη μορφή και τη δομή του, σε σύγκριση με τα πρότυπα των υπολοίπων βενετικών επαύλεων της περιοχής. Η αναζήτηση των ιστορικών στοιχείων και τεκμηριωμένων αρχιτεκτονικών προσεγγίσεων είναι επιτακτική πλέον ανάγκη για την έρευνα του συγκεκριμένου τύπου.

Το κτήριο βρίσκεται στην περιοχή των Τοπολίων, στη γειτονιά των Τσουρουνιανών.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ: ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ – ΚΡΗΤΗ – ΚΙΣΣΑΜΟΣ

Για τον λόγο αυτόν ανέτρεξα στην ιστορία του τόπου και συγκεκριμένα στην περίοδο της πρώιμης Βενετοκρατίας (1204-τέλος του 13ου αιώνα), στην Κρήτη, στην περιοχή του νομού Χανίων.

Ανατρέχοντας στην επιστημονική και τεκμηριωμένη έρευνα πεδίου για τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο στο νησί, μελέτησα και άντλησα σημαντικές πληροφορίες από το γραπτό έργο του Δόκτορα Χαράλαμπου Γάσπαρη αλλά και άλλων ιστορικών μελετητών.¹

Μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους το 1204, η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία διασπάται. Στον διαμελισμό των εδαφών της, κυρίως του ελλαδικού χώρου την περίοδο αυτήν, η Κρήτη παραχωρείται στον Βονιφάτιο τον Μομφερατικό. Οι Βενετοί εξαγοράζουν από τον Βονιφάτιο το νησί έναντι 1.000 αργυρών μάρκων. Η Βενετία για την ουσιαστική κατάκτηση της Κρήτης είχε να αντιμετωπίσει πρώτα την επιβολή στο νησί της Δημοκρατίας της Γένοβας, με την οποία σύναψε συνθήκη ειρήνης και προχώρησε στην πλήρη κατοχή του νησιού το 1218.

Α. ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΒΕΝΕΤΩΝ

Μετά την εγκατάσταση των Βενετών στην πρωτεύουσα Candia (σημερινό Ηράκλειο) στις αρχές του 13ου αιώνα, ακολούθησε μια μακρά περίοδος επαναστατικών κινήσεων (Εικ. 1). Ο αποικισμός στην περιοχή των Χανίων πραγματοποιήθηκε το 1252, όταν εγκαταστάθηκαν οι βενετικές οικογένειες στη συγκεκριμένη περιοχή καθώς και οι διοικητικοί αξιωματούχοι. Ο πρώτος κύκλος επαναστατικών κινήσεων ολοκληρώνεται το 1299 με τη συνθήκη του Αλέξιου Καλλέργη (Pax Alexi Kalergi).²

¹ Χαράλαμπος Γάσπαρης, «Η κρητική επανάσταση του 1333. Η επανάσταση των “άλλων” Καλλέργηδων», *Κρητικά Χρονικά*, ΛΒ (2012).

² Χρύσα Α. Μαλτέζου, «Η Κρήτη στη διάρκεια της περιόδου της Βενετοκρατίας (1211-1699)», Ν. Μ. Παναγιωτάκης (επιστ. επιμ.), *Κρήτη: Ιστορία και Πολιτισμός*, τ. Β, Σύνδεσμος Τοπικών Ενώσεων Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτης, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, 1988.

Εικ. 2. Το ιδιόμορφο βενετσιάνικο κτήριο στον οικισμό των Τσουρουνιανών.

Οκτώ χρόνια αργότερα, αυτοί το πούλησαν στον βενετό Pantaleon de Molino. Λίγο αργότερα, η Κομνηνή Πρικοσιρίδη με διαθήκη της αφήνει τμήμα σερβενταρίας στους γιους του De Molino. Ωστόσο, η σχέση της Κομνηνής με την οικογένεια De Molino δεν εξακριβώνεται από τα σωζόμενα έγγραφα, παρόλο που από την οικογένεια Πρικοσιρίδη προέρχονταν άτομα, των οποίων η περιουσία είχε δημευτεί λόγω της συμμετοχής τους στην επανάσταση του Βάρδα Καλλέργη, στο Σέλινο.

ΠΡΩΤΗ ΑΝΑΦΟΡΑ ΚΤΙΣΜΑΤΟΣ

Στην περιοχή των Τοπολίων Κισσάμου, στη θέση Τσουρουνιανά, εντοπίστηκε μια μεγάλη κατοικία με ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό και ιστορικό ενδιαφέρον (Εικ. 2). Ο οικισμός των Τσουρουνιανών βρίσκεται σε υψόμετρο 370 μ. από τη θάλασσα, περίπου 8 χλμ. σε ευθεία, νότια της Κισσάμου, ενώ δυτικά απέχει περίπου 2 χλμ. από τα Τοπόλια.

Παλιότερα ο μικρός αυτός οικισμός –ίσως καλύτερα αυτή η μεγάλη γειτονιά–, ονομαζόταν Πάνω Αϊ κυρ Γιάννης. Ο οικισμός αναπτύσσεται σε ένα έντονο ανάγλυφο του εδάφους στην ενδοχώρα της Κισσάμου (Εικ. 3).

Εικ. 3. Ο οικισμός των Τσουρουνιανών.

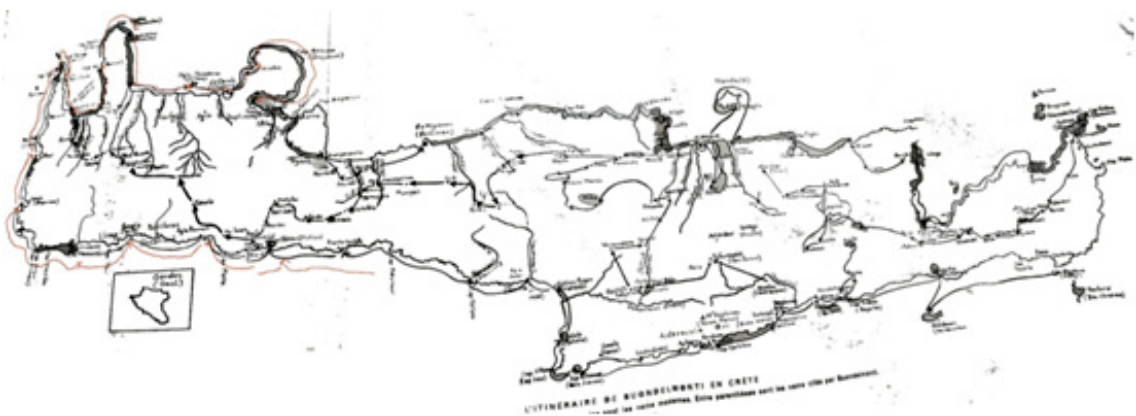
Εικ. 4. Η πανοραμική θέαση του κόλπου της Κισσάμου από τα Τσουρουνιανά.

Η θέαση στον κόλπο της Κισσάμου είναι άμεση, ωστόσο, ο μικρός αυτός οικισμός δεν είναι εύκολα ευδιάκριτος, με σημαίνουσα θέση σε περιόδους επαναστάσεων αλλά και γενικά πολεμικών συγκρούσεων (Εικ. 4). Στα Τσουρουνιανά υπάρχει η Κάρα του Αγίου Ιωάννη του Ξένου, ένας Άγιος που καθόρισε και την ταυτότητα του χώρου και του τόπου. Τον συγκεκριμένο Άγιο, καθώς και αρκετούς άλλους, χρησιμοποίησε ο Νικηφόρος Φωκάς στο τέλος του 10ου αιώνα και αρχές του 11ου αιώνα, για να αποκαταστήσει και να ενδυναμώσει την ορθόδοξη πίστη στον πληθυσμό, χτίζοντας εκκλησίες και μοναστήρια.⁷

Ο Άγιος Ιωάννης ο Ξένος εκοιμήθη στα μέσα του 11ου αιώνα, στα Φαλάσαρνα, από όπου δύο αιώνες αργότερα απέσπασε την Κάρα και τη διαθήκη του, βιαίως, ο φεουδάρχης των Τοπολιών.⁸ Έκτοτε βρίσκεται στον σημερινό οικισμό Τσουρουνιανά.

Την ύπαρξη των λειψάνων του Άη Κυρ Γιάννη στον παραπάνω οικισμό μάς το επιβεβαιώνει, τον 15ο αιώνα, ο φλωρεντίνος μοναχός Cristoforo Buondelmonti στο έργο του *Περιγραφή της νήσου Κρήτης* (Εικ. 5).⁹

Ο λόγος της επίσκεψής του ήταν οι πληροφορίες που είχε για την ύπαρξη της Κάρας του Αγίου, όπως και για τη γραπτή διαθήκη του. Στόχος του ήταν η προσέγγιση των εγγράφων και

Εικ. 5. Η διαδρομή περιήγησης του Buondelmonti.

⁷ Γκαετάνο Πασαρέλι, *Βυζαντινή Κρήτη*, Αθήνα, εκδ. Καρακώτσου, 2005, 29.

⁸ <http://www.imks.gr/index.php/el/agiologia/saints/64-saint-john>.

⁹ Cristoforo Buondelmonti, *Περιγραφή της νήσου Κρήτης, Ένας γύρος της Κρήτης στα 1415*, Μ. Αποσκήτη (επιμ.), Ηράκλειο, Μικρός Ναυτίλος, 2002, 14-15.

Εικ. 6. Ο Ιερός ναός του Αγίου Γεωργίου πλησίον του βενετσιάνικου κτηρίου
(φωτογραφικό υλικό: Νεκταρία Λαϊνάκη).

η μελέτη τους. Η επίσκεψή του, όμως, δεν είχε αίσιο τέλος, διότι μόλις έγιναν αντιληπτές οι προθέσεις του από τους κατοίκους του οικισμού, τον ανάγκαζαν να φύγει εσπευσμένα για την πόλη της Κισσάμου.

Τα τελευταία χρόνια, μετά από ανασκαφικές τομές, οι οποίες έγιναν για τη διάνοιξη ενός νέου οδικού δικτύου προς την ενδοχώρα της Κισσάμου, ανακαλύφθηκε θέση ταφικού συγκροτήματος. Δεν αποκλείεται να εντάσσεται στη Β΄ Βυζαντινή Περίοδο, όπως μας αναφέρει σε ανάλογη ανακοίνωση ο αρχαιολόγος Νεκτάριος Πατεράκης.¹⁰

Πλησίον της κατοικίας σώζεται μικρή τοιχογραφημένη εκκλησία, αφιερωμένη στον Άγιο Γεώργιο με ημερομηνία κατασκευής το έτος 1327. Η δομή της είναι σε αρκετά καλή κατάσταση μετά από αποκατάστασή της. Το περιβάλλον της εσωτερικά περιέχει καλοδιατηρημένα εικονογραφικά στοιχεία, τα οποία μας παραπέμπουν σε συγγενική σχέση του φεουδάρχη με βυζαντινούς αυτοκράτορες. Στη βάση της αψίδας υπάρχει επιγραφή, η οποία αναφέρει ότι ο συγκεκριμένος ναός κτίστηκε και τοιχογραφήθηκε, στις 15 Ιουνίου του 1327.¹¹ Χαράγματα με διάφορες ημερομηνίες είναι εμφανή σε συγκεκριμένη θέση εσωτερικά του ναού (1443, 1463, 10.10.1499, 1545 κ.ά.) (Εικ. 6).

¹⁰ Ανασκαφή στα Τσουρουνιανά Κισσάμου από τον αρχαιολόγο Νεκτάριο Πατεράκη, Αρχαιολόγος της ΕΦΑ Χανίων και υπεύθυνος της ανασκαφής.

¹¹ Πασαρέλι 2005, 91.

Εικ. 7. Η ανάπτυξη του οικισμού γύρω από τον χώρο του βενετσιάνικου κτίσματος.

Εκεί αναφέρεται ότι φυλασσόταν παλαιότερα η Κάρα του Άη Κυρ Γιάννη. Σήμερα βρίσκεται σε παρακείμενο νεότερο ιερό ναό.

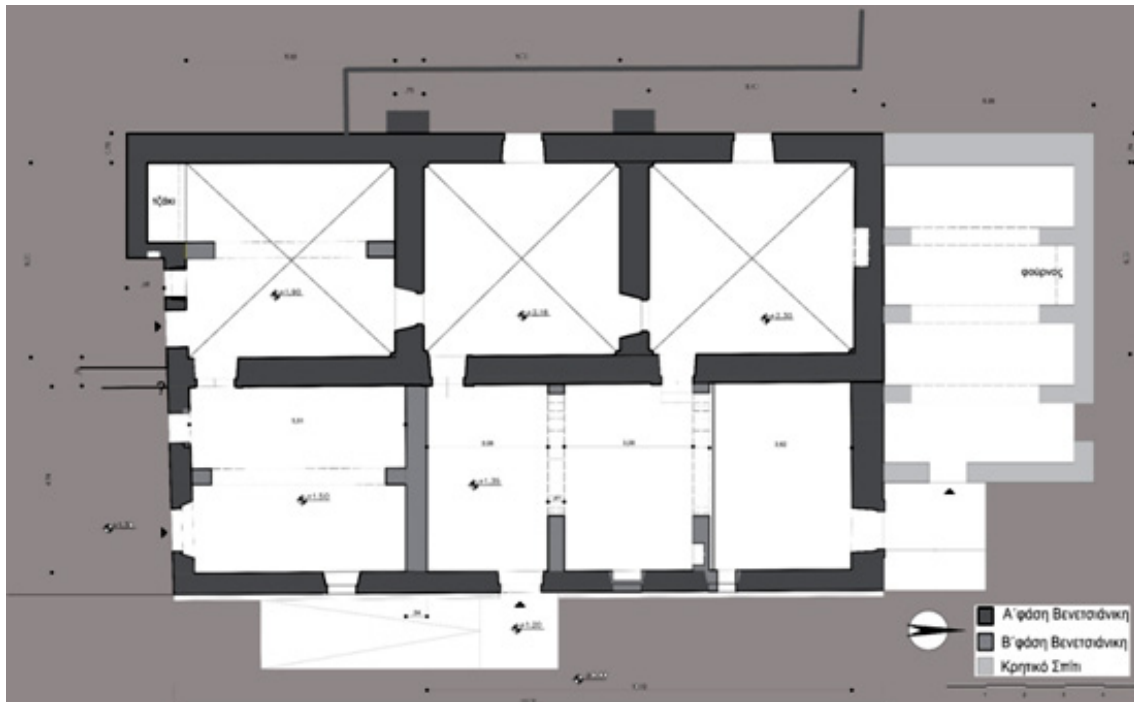
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΚΤΗΡΙΟΥ

Στον πυρήνα του αρχικού οικισμού-γειτονιά υπάρχει το υπό μελέτη κτήριο. Εκεί εντοπίστηκαν κτήρια της ίδιας περίπου περιόδου, πιθανόν του προσωπικού, το οποίο εργαζόταν και εξυπηρετούσε τον φεουδάρχη (Εικ. 7).

Το κτήριο έχει εξωτερικές διαστάσεις 18 μ. x 12 μ. Οι μακριές πλευρές του κτηρίου είναι παράλληλες με τις καμπύλες διαμόρφωσης του εδάφους, και το κτήριο εδράζει παράλληλα με την κλίση του λόφου. Το πάχος της τοιχοποιίας σε ορισμένα σημεία φτάνει σχεδόν τα 70 εκ.

Το κτήριο έχει υποστεί ζημιές και αρκετές αλλοιώσεις. Μόνο μετά από συστηματική επιτόπια παρατήρηση μπορεί να διαπιστωθεί η αρχική μορφολογία του και η σύνθεση των χώρων καθώς και η επικάλυψη αυτών (Εικ. 8). Έχει προσανατολισμό βορρά-νότου και αρχική είσοδο από τη νότια πλευρά.

Η σύνθεση της κάτοψης έχει ως εξής: Μια κεντρική επιμήκης αίθουσα, η οποία καταλαμβάνει όλη την ανατολική όψη του κτηρίου (η αίθουσα αυτή έχει εσωτερικές διαστάσεις 16,85 μ. x 4,75 μ.), ενώ το δυτικό τμήμα έχει διαιρεθεί σε τρεις ίδιων διαστάσεων χώρους, εκ των οποίων ο νότιος έχει μια μεγάλη εστία που προβάλλει εκτός του όγκου του κτηρίου. Οι τρεις συγκεκριμένοι χώροι επικοινωνούν τόσο μεταξύ τους όσο και με τον ενιαίο ανατολικό χώρο έκαστος.

Εικ. 8. Η κάτοψη του κτίσματος με όλες τις ιστορικές οικοδομικές φάσεις επεμβάσεων.

Στην ανατολική όψη είναι ορατή η παρουσία κεκλιμένης αναλημματικής βάσης, με λαξευτό συνεχόμενο cordone σε όλο το μήκος της. Στη συγκεκριμένη όψη υπάρχουν δομικά στοιχεία που μας οδηγούν στο συμπέρασμα της ύπαρξης υπερυψωμένου ανοικτού χώρου-εξώστη, στον οποίο οδηγεί θύρωμα ακριβώς στον άξονα της όψης. Εκατέρωθεν του θυρώματος αυτού υπάρχουν μεγάλα παράθυρα.

Η κύρια είσοδος του κτηρίου βρίσκεται στη νότια πλευρά, η οποία οδηγεί στη μεγάλη αίθουσά του (Εικ. 9). Ωστόσο ένα μικρό παράθυρο, στην ίδια όψη, τη νότια, υπάρχει στον χώρο της εστίας. Επίσης ανατολικότερα του συγκεκριμένου παραθύρου υπάρχει μια μεταγενέστερη πόρτα, η οποία υφίσταται σήμερα και πιθανόν προέρχεται από μια παλαιότερη μετά από

Εικ. 9. Πιθανή ανατολική όψη του κτίσματος.

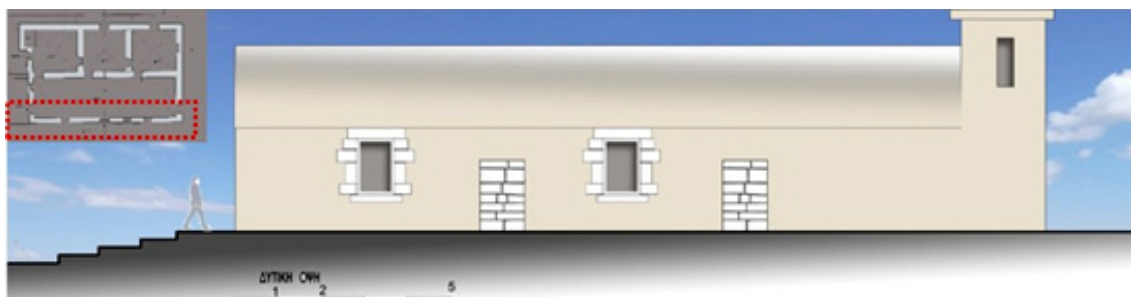
Εικ. 10. Πιθανή νότια όψη του κτίσματος.

τροποποιήσεις που, όμως, δεν μπορούμε με σιγουριά να εντοπίσουμε. Ενώ ένας υψίκορμος φεγγίτης φωτίζει τη μεγάλη αίθουσα.

Το ότι αποτελεί την κεντρική είσοδο του κτίσματος διαπιστώνεται από τον πλούσιο διάκοσμο της λιθοξοϊκής τέχνης στο θύρωμα αυτό καθώς και έντονα χαρακτηριστικά του αρχιτεκτονικού μανιερισμού που επικρατούν πλήρως στην πρώιμη βενετοκρατία στην Κίσαμο (Εικ. 10, 11).

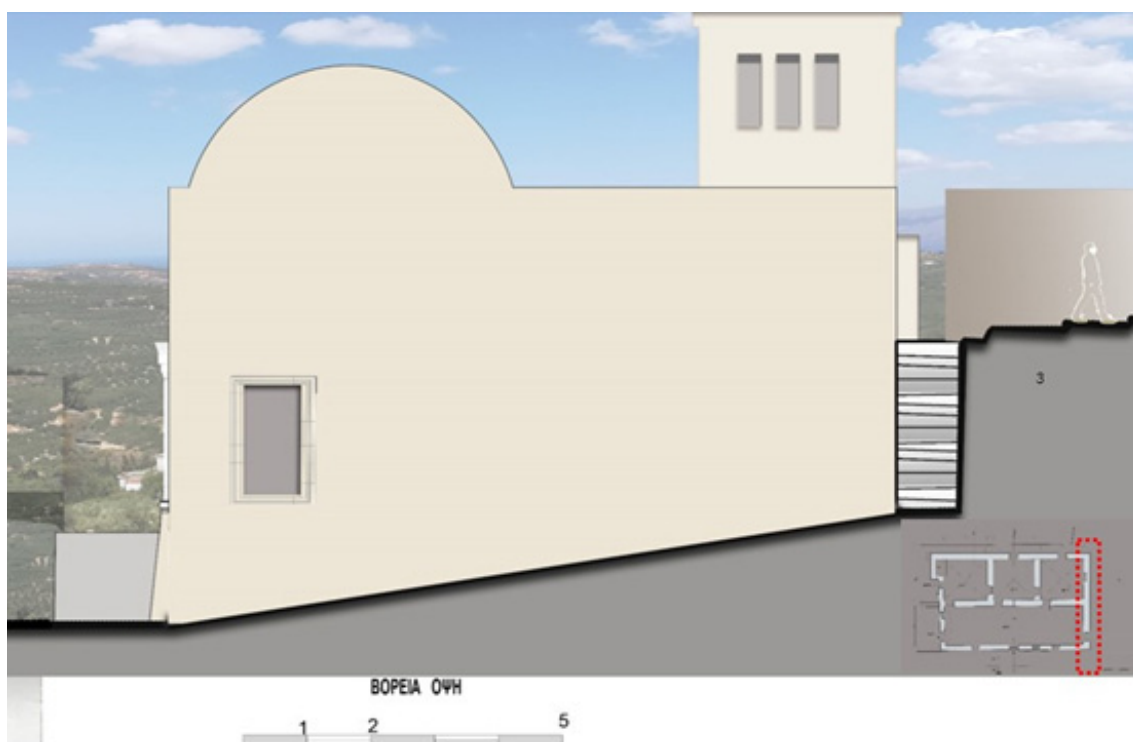
Εικ. 11. Αποτύπωση της κεντρικής εισόδου στο κτήριο και η σημερινή κατάστασή του (φωτογραφικό υλικό: Γιώργος Γεωργιάκης).

Εικ. 12. Η πιθανή δυτική όψη του κτίσματος.

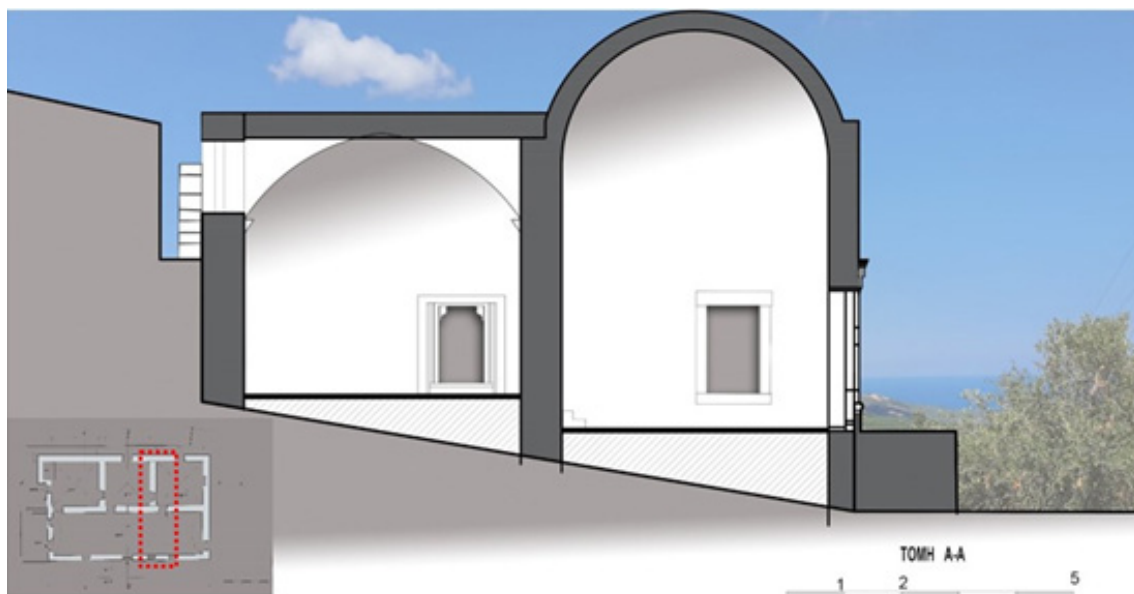
Δυτικά, η όψη προσαρμοσμένη με τη μορφολογία του εδάφους, είναι κατά το ήμισυ ορατή. Εκεί έχουν διανοιχθεί στους δύο μόνο χώρους μικρά ανοίγματα-φεγγίτες, στο ύψος των σταυροθολίων (Εικ. 12).

Στη βόρεια όψη εμφανίζεται ένα μεγάλο παράθυρο στη θέση της μεγάλης αίθουσας. Η στέγαση του κτηρίου έχει την εξής ιδιορρυθμία. Η μεγάλη αίθουσα ήταν στεγασμένη με ημικυκλικό θόλο σε όλο της το μήκος (Εικ. 13). Σήμερα ο θόλος αυτός διαπιστώνεται από την ύπαρξη διάσπαρτων τμημάτων του.

Εικ. 13. Η πιθανή βόρεια όψη του κτίσματος.

Οι τρεις συνεχόμενοι χώροι είναι στεγασμένοι με σταυροθόλια (Εικ. 14). Λεπτομέρειες των σταυροθολίων και της αρχής της γένεσης του (θόλου) βλέπουμε στην Εικ. 15.

Εικ. 14. Η τομή του κτίσματος με το εσωτερικό θύρωμα και το βορινό παράθυρο.

Η παρουσία ενός σημαντικού αρχιτεκτονικού στοιχείου στο εσωτερικό της μεγάλης αίθουσας, αριστερά της κεντρικής εισόδου και η ενδελεχής μελέτη του μας οδήγησε στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για εντοιχισμένο ντουλάπι-προσκυνητάρι κατά τα βυζαντινά πρότυπα.¹²

Το αρχετυπικό σχέδιο της κατοικίας παραπέμπει, πιθανόν, στην ανάμνηση της λειτουργίας των πλούσιων κατοικιών ενός σημαντικού βυζαντινού απογόνου των Καλλέργηδων, ο οποίος είχε εγκατασταθεί στην Κρήτη περίπου 200 χρόνια, με την κάθοδο του Νικηφόρου Φωκά. Δηλαδή στη μεγάλη αίθουσα συναθροίσεων, 'το τρικλίνιο' στεγασμένο με υψηλόκορμο θόλο και οι υπόλοιποι βασικοί χώροι της οικογένειας με στέγαση από σταυροθόλια.

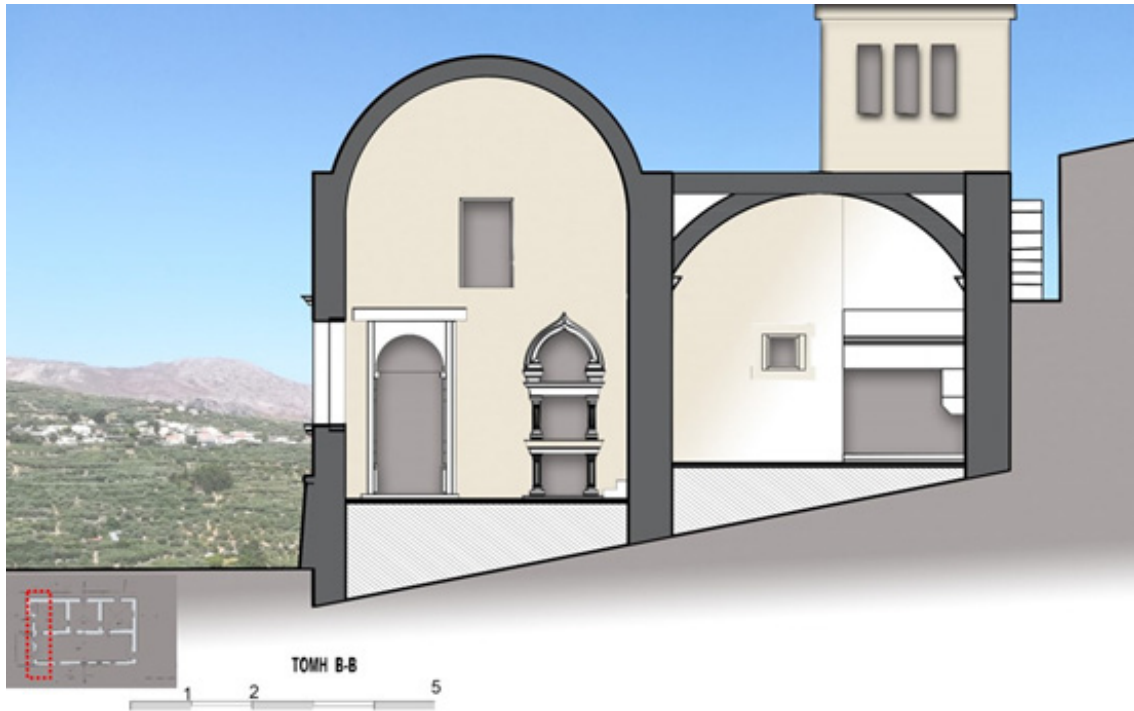

Οι κατασκευαστικές λεπτομέρειες της Λιθοξοϊκής Τέχνης που παρατηρείται έχει επιρροές από τη Βενετία (Εικ. 19, 20).

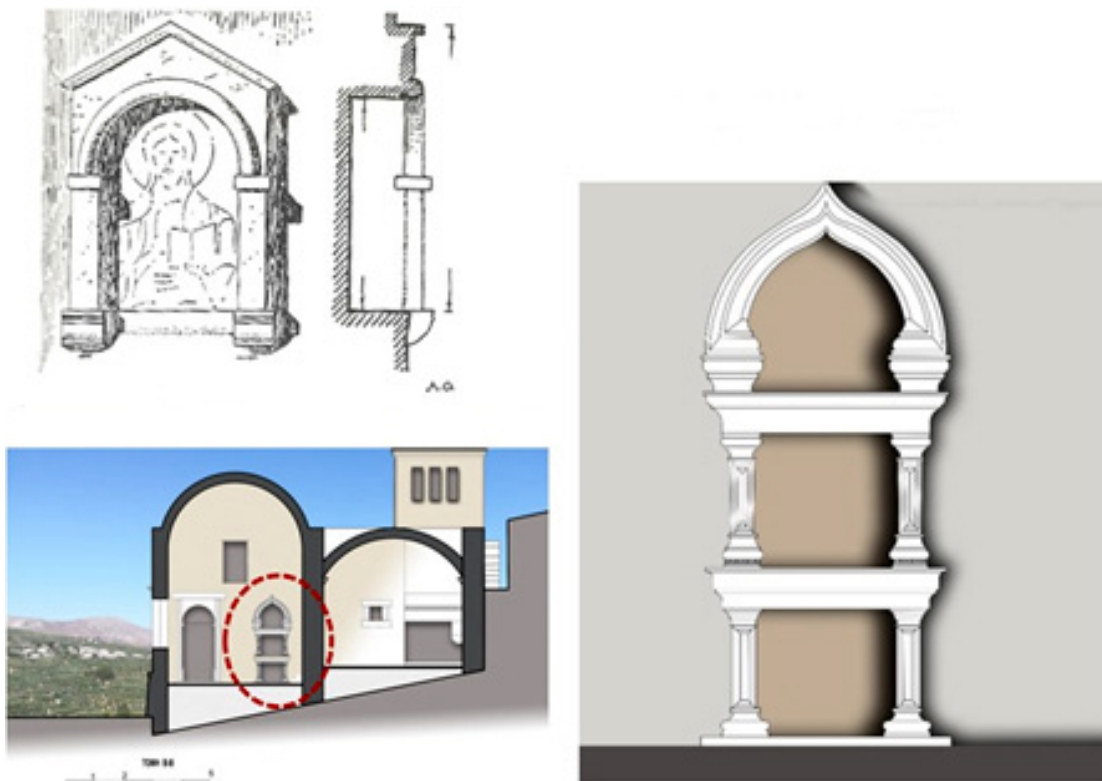
Ο λαξευτός διάκοσμος όλων των ανοιγμάτων, ακόμα και στο προσκυνητάρι, εκτιμάται ότι είναι αποτέλεσμα των ντόπιων λιθοξόνων. Ήδη εργάζονταν περίπου έναν αιώνα κάτω από τις εντολές, τα πρότυπα και τις μήτρες των βενετών φεουδαρχών.

Εικ. 15 Τα εναπομείναντα ίχνη της βάσης του θόλου της μεγάλης αίθουσας του μεγάρου.

¹² Αναστάσιος Κ. Ορλάνδος, *Τα Παλάτια και τα Σπίτια του Μυστρά*, 97, εικ. 60.

Εικ. 16. Η τομή του μεγάρου με τη μεγάλη εστία και το προσκυνητάρι μέσα στον χώρο της αίθουσας.

Εικ. 17. Η υπάρχουσα κατάσταση με την όψη από το προσκυνητάρι, η πρώτη αποτύπωσή του.

(α) Αναστάσιος Κ. Ορλάνδος, *Τα Παλάτια και τα σπίτια του Μυστρά*, 97, εικ. 60.

(β) Ύπαρξη πιθανού προσκυνηταρίου. (γ) Σχεδιασμός προσκυνηταρίου, όψη.

Εικ. 18. Ο σχεδιασμός του προσκυνηταρίου, αναφορά από τον Ορλάνδο και το σκίτσο του.

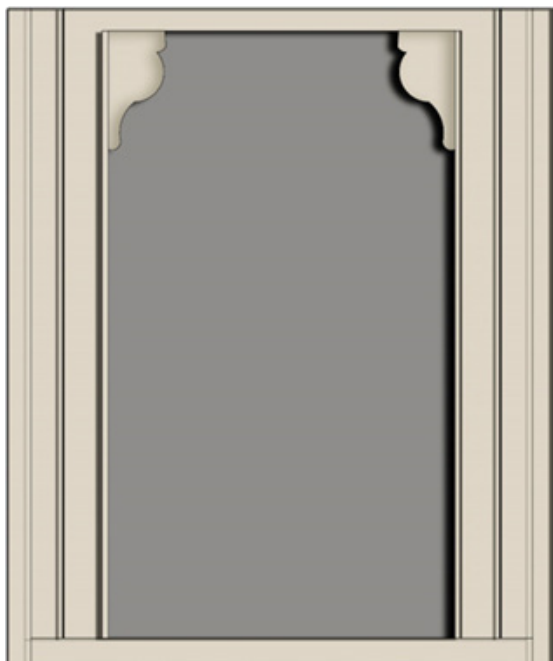
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Λαμβάνοντας υπόψιν ότι ο Βάρδας Καλλέργης είχε φέουδο στην περιοχή των Τοπολίων καθώς και τη χρονολογία της εκκλησίας, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι ο Βάρδας Καλλέργης, ο οποίος είχε βυζαντινή καταγωγή, μισό αιώνα πιθανόν μετά την εγκαθίδρυση των Βενετών στη δυτική Κρήτη έδωσε οδηγίες για την κατασκευή μιας μεγάλης κατοικίας στο φέουδό του. Η κατασκευή της σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε, όχι με βάση τα αρχιτεκτονικά δεδομένα της Βενετίας αυτής της χρονικής περιόδου αλλά με τα αρχιτεκτονικά πρότυπα της μνήμης που έφερε η οικογένειά του από το Βυζάντιο. Την πεποίθησή μας αυτή ενισχύει το ίδιο το κτίσμα της εκκλησίας, το οποίο πρέπει να έκτισε μετά την οικία του, όπου –ευτυχώς για τους μελετητές– υπάρχει ακόμα και σήμερα εμφανής η χρονολογία κατασκευής του, το 1327.

Η ύπαρξη του προσκυνηταρίου μέσα στον κύριο χώρο της οικίας του για την Κάρα του Αγίου Ιωάννου του Ξένου προς φύλαξή της, ενισχύεται από την πεποίθηση των βυζαντινών αρχόντων ότι ο άρχοντας που κατείχε Ιερά Οστά Αγίων ενίσχυε το κύρος και τη δύναμή του (Εικ. 16, 17, 18).

Ερμάρια-προσκυνητάρια περιγράφονται στην ανάλυση του καθηγητού Αναστάσιου Ορλάνδου, στο βιβλίο του *Τα παλάτια και τα σπίτια του Μυστρά*. Αυτό επιβεβαιώνεται και από τον Πύργο του Αρχοντικού Α, στη βυζαντινή πόλη του Μυστρά.

Εν κατακλείδι, το προαναφερθέν μέγαρο χρησιμοποιείτο ως κατοικία ενός βυζαντινού άρχοντα στα όρια του φέουδού του. Σε έρευνα που έγινε σε όλες τις βαλκανικές χώρες που καταλάμβανε η βυζαντινή αυτοκρατορία, δεν εντοπίστηκε βιβλιογραφία σχετική με βυζαντινά

Εικ. 19. Η αποτύπωση του εσωτερικού θυρώματος.

Εικ. 20. Η υπάρχουσα κατάσταση της δυτικής εξωτερικής πύλης-θύρωμα, μεταγενέστερη βενετσιάνικη κατασκευή.

εξοχικά μέγαρα. Μόνο η μελέτη κτισμάτων στο Μελένικο (Βουλγαρία) και στον Μυστρά, οι οποίες, ωστόσο, ήταν αστικές κατοικίες σε μια περιτοιχισμένη πόλη και αλλοιωμένες από μεταγενέστερους κατακτητές, μαρτυρεί κάτι ανάλογο.

Ίσως, λοιπόν, η κατοικία του Βάρδα Καλλέργη στα Τσουρουνιανά της Κισσάμου, να είναι το μόνο δείγμα μιας αγροτικής κατοικίας με επιρροές βυζαντινές.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Cristoforo Buondelmonti (2002), *Περιγραφή της νήσου Κρήτης, Ένας γύρος της Κρήτης στα 1415*, Μ. Αποσκήτη (επιμ.), Ηράκλειο, Μικρός Ναυτίλος.
- Χαράλαμπος Γάσπαρης (2008), *Catastii Feudorum Crete Catasticum Chanee 1314-1396*, Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών.
- Χαράλαμπος Γάσπαρης (2012), «Η κρητική επανάσταση του 1333. Η επανάσταση των “άλλων” Καλλέργηδων», *Κρητικά Χρονικά*, ΛΒ (2012).
- Όλγα Γκράτζιου (επιμ.) (2011), *Γλυπτική και Λιθοξοϊκή στη Λατινική Ανατολή, 13ος-17ος αιώνες*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Όλγα Γκράτζιου και Μαρία Βακονδίου (επιμ.) (2021), *Η Γλυπτική στη Βενετική Κρήτη (1211-1669)*, Μελέτες Τόμος Α΄ και Β΄, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Encyclopédie médiévale d'après Viollet le Duc* (1988), tome: I, *Architecture*.

Διάλεξη με θέμα: *Βενετική Έπαυλη της κισσαμίτικης Υπαίθρου-Αρχιτεκτονική ανάλυση-Επιρροές, Ιούλιος 2017*, Σπουδάστριες Νεκταρία Λαϊνάκη, Ειρήνη Μαλακού, Ε.Μ.Π.

Χρύσα Α. Μαλτέζου (1988), «Η Κρήτη στη διάρκεια της περιόδου της Βενετοκρατίας (1211-1699)», Ν. Μ. Παναγιωτάκης (επιστ. επιμ.), *Κρήτη: Ιστορία και Πολιτισμός*, τ. Β, Σύνδεσμος Τοπικών Ενώσεων Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτης, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.

Κ. Λ. Μέρτζιος (1949), «Η συνθήκη Ενετών – Καλλέργη και οι συνοδεύοντες αυτήν κατάλογοι», *Κρητικά Χρονικά*, 3 (1949).

Στέφανος Ξανθουδίδης (1939), *Η Ενετοκρατία εν Κρήτη και οι κατά των Ενετών αγώνες των Κρητών*, Αθήνα.
Αναστάσιος Κ. Ορλάνδος, *Τα Παλάτια και τα Σπίτια του Μυστρά*.

Γκαετάνο Πασαρέλι (2005), *Βυζαντινή Κρήτη*, Αθήνα, εκδ. Καρακώτσογλου.

Ν. Σβορώνος (1989), «Το νόημα και η τυπολογία των κρητικών επαναστάσεων του 13ου αι.», *Byzantina Symmeikta*, 8 (1989).

Στέφανος Σίνος (επιμ.) (2009), *Τα Μνημεία του Μυστρά, το έργο της επιτροπής αναστήλωσης μνημείων Μυστρά*, Αθήνα.

<http://www.imks.gr/index.php/el/agiologia/saints/64-saint-john>